

Dudits Pál

A magyarországi műemlékorgonák védelmének történetéből

A cikk szerzője orgonaművész, a budapest-zuglói Páduai Szent Antal plébániatemplom orgonistája.

A magyarországi műemlékorgonák védelmének kezdete a múlt század utolsó harmadára tehető, amikor

egy-egy új hangszert a régi mives orgonaházba helyeznek (pl. Pest, Angolki-sasszonyok 1893, Győr, Székesegyház 1895).

1917-ben megalakul az Országos Magyar Organológiai Társaság, amelynek első feladatai között szerepel értékes műemlékorgonák mentesítése a homlokzati ónsípok háborús célra való rekvirálása alól. E célból jegyzéket állítanak össze.

1918-ban jelenik meg az Országos Magyar Orgonaépítési Szabályzat, mely deklarálja, hogy a „rég, történelmileg becses és művészileg értékes orgonaszekrényeket mint műemlékeket meg kell tartani.”¹ Ugyanekkor a figyelem kezd a hangszer belseje felé is fordulni: óvadékot követel az orgonaépítőtől, „ha értékes, régi hangszer javításáról vagy átépítéséről van szó.”

A két világháború közötti időszakban tovább változik a műemlékorgonákkal kapcsolatos szemlélet. Geyer József 1931-ben megjelent, *Az orgona* című könyvében² már hiányolja a régi értékes orgonák sípanyagának és szerkezetének intézményes védelmét, konkrét javaslatokat azonban nem tesz. A nagyobb beavatkozások a gyakorlatban még átépítések, ezek során a régi házak megtartásán túl legfeljebb néhány használhatónak ítélt fasípsor kerül be az új hangszerbe.

Szakolczay-Riegler Ernő a Zeneakadémián 1938. szeptember 26-án tartott tanári székfoglaló előadásában³ elméleti alapozását adja a régi orgonákkal szemben elvárható egységes műemlékvédelmi szemléletnek. A következőképp fogalmaz: „... vajjon nem különös-e, hogy míg régi... orgonaházak... műemlékeként őriztetnek, addig az orgonaépítőművészet fénykorából építésben fennmaradt egész sípsorokat beolvasztottak... egy-egy ilyen régi orgona átépítése, illetőleg ú.n. «modernizálása» alkalmával is. ... Letűnt századok zseniális orgonaépítőművészetének legértékesebb emlékeit pusztították el, ... ezzel apáról fiúra ... szállt... orgonaépítészeti titkok... hirdetőit némították el örökre. ... E felfogás hívei nem tudták azt, ... hogy minden művészi tevékenységben, minden művészi alkotásban egy-egy magában lezárt stíluskorszak gyümölcsét kell látnunk s hogy minden egyes korszak a benne szunnyadó energiák harcában és azok arányában a maga nemében legtökéletesebbet termeli ki magából”.⁴

1 Országos Magyar Orgonaépítési Szabályzat. Budapest 1918.

2 Geyer József: *Az orgona*. I-II. kötet, Szeged 1931-33; III. kötet, Budapest 1948.

3 Szakolczay-Riegler Ernő: *Orgonaproblémák, orgonamozgalmak*. Budapest 1939.

4 Uo. 6-7.

Meg kell azonban állapítani, hogy korát, a kibontakozó német újbarokk mozgalom idejét közvetlenül megelőző későromantikát Szokolczay nem volt képes ugyanezen alapokról értékelni. Ennek bizonyítéka a pesti Szent István bazilika egykori gyönyörű romantikus Angster-orgonájának a felismerhetetlenségig vitt átépítése.

A II. világháború után a kisémmizett megrendelők és a teljesen lezüllesztett orgonáipar közegében a nyugatról beszivárgott új gondolatok csak késve és torz formában valósulhattak meg. A szélsőséges modernista szemlélet a régi orgonákat általában ócska kacatoknak tekintette, az átépítések során ezekből csak annyit volt hajlandó felhasználni, amennyi saját technikai és hangzásbeli követelményeihez hozzáigazítható volt. — Azonban még a tisztán restaurátorálási szándékú munkáknál sem az adott hangszer jelentette a tervezés kiindulópontját. Egyrészt — a német neobarokk mozgalom hatása alatt — szégyellősen igyekeztek eltüntetni az eredeti hangszerek „fogyatékosságait”. Ez általában az észak-német hagyományhoz való közeledést jelentette egy alapvetően dél-német jellegű és provinciális színvonalon megrekedt orgonatájon. Így kellett „kifényesedniük” a mélyre repetáló mixtúráknak, így készültek a teljesen kiépített hangterjedelmű billentyűzetek, így alakult át a „túl sok” 8' sípsorból néhány aliquottá, és ezért bővült II. manuállal sok kis falusi orgona is. Ez a felfogás természetesen irtózt a romantika dús hangzásától és vonósaitól. Ugyanakkor — ahogyan az új neobarokk hangszerek készítése módja lényegében a későromantikától örökölt gyakorlatot folytatta — e helyreállításoknál is sok, az eredeti hangszertől idegen eljárást és anyagot alkalmaztak.

Ebben a szellemben nevelkedett több orgonistageneráció a kántorképzőtől a főiskoláig. Míg a hangszeroktatás a legnemesebb irodalomra épített, addig ennek hazai orgonáinkra történő adaptálásáról, a régi hangszereinken is jól megszólaltatható értékes irodalomról a tanórákon általában nem esett szó. Így a hallgatók meglepődve álltak egy-egy szokatlan játszóasztal előtt, az orgonát játékosként nem tudták birtokba venni.

Az 50-60-as években a nagy keresztény egyházakban több kezdeményezés is tapasztalható volt az orgonaállomány felmérésére. A gazdasági-gyakorlati szempontok mögött történeti kíváncsiság is meghúzódott. Az általában kérdőívekből álló gyűjtemények — a Zalánfy Aladár által elindított evangélikus gyűjtést kivéve — csonkák maradtak. Csupán egy-egy körzet, kerület, egyházmegye orgonáiról kaphatunk megközelítően teljes képet. Sajnos, e felmérések ma már részben dokumentum-értékűek, a kitöltött kérdőívek pedig többnyire tudományosan használhatatlanok.

Az 1967-ben kiadott műemléki rendelet⁵ hatálya már a műemléképületekben álló orgonákra is kiterjedt. Ez a gyakorlatban azonban még kb. két évtizeden át csak az orgonaház védelmét jelentette. A műemléki értékű belső-kön bárki szabadon alakíthatott. Ennek a hatóság részéről egy alapvető szemléletbeli és egy gyakorlati oka is volt.

5

„Az építésügyi miniszter 1/1967./I.31./ÉM sz. rendelete a műemlékvédelemről”, *Magyar Közlöny* 1967/7. sz.

A Műemléki Felügyelőség főként épületekkel és azok tartozékaival foglalkozott. Így a szakembergárdától, alapvetően vizuális kultúrájú építészek-től, művészettörténészek-től, távol állt egy hangzó mechanizmus értékelése. Mivel az intézménynek amúgy is bőven akadt tennivalója a műemléképületekkel, az orgonabelsők ügyét már nem vállalta magára, hanem teret engedett a tulajdonos vagy az orgonaépítő elképzeléseinek. Ugyanekkor múzeumok csak tulajdonukban lévő orgonákat védtek.

A műemlékorgonákkal kapcsolatos hazai kutatások úttörője a 60-as évektől kezdődően dr. Szigeti Kilián bencés tanár. Számos munkája közül kiemelkedik a hazai orgonaépítési központokról írt *Régi magyar orgonák* című hatkötetes sorozata (1974-82).⁶ Műemléki helyreállításokkal is foglalkozó cikke a *Műemlékvédelem* című folyóirat 1969/2. számában jelent meg.⁷ Véleménye általában egyezik a Weilheimi Szabályzatban⁸ foglaltakkal. Tanulmányában sürgeti az egységes szempontú, teljes körű műemléki orgonafelmérést. Hangsúlyozza, hogy hazai műemlékorgonáinkon is az előadói gyakorlatot kell a hangszerekhez igazítani az átépítések helyett. Szakértői (tervezői) gyakorlata azonban nem mindig követte ezt az elvet.

Ugyanezen folyóirat hasábjain (1976/1.) Szabó Antal orgonaépítő, az OMF farestauráló csoportjának tagja írt a műemlékorgonák hatékony és szakszerű védelméről.⁹ Szintén hiányolja a műemléki orgonajegyzéket. Bizonyos esetekben — a régihez alkalmazkodva — lehetségesnek tartja műemlékhangszerek bővítését is.

Húsz esztendővel ezelőtt, 1973. szeptemberében Klaus Gernhardtnak, a lipcsei hangszerműzeum főrestaurátorának előadása nyitotta meg a Magyar Nemzeti Múzeumban azt a tanácskozást, melyet a műemlékorgonák védelmében akkoriban érintett szervezetek rendeztek. A Nemzeti Múzeum a rendezvény után négyponos javaslatcsomagot terjesztett elő. Ebben a műemléki orgonakataszter elkészítésén, a műtárgyak védelem alá helyezésén túl egy restaurálásokat előzetesen véleményező és ellenőrző bizottság felállítása és orgonarestaurátorok képeztetése is szerepelt.¹⁰ A javaslat azonban még másfél évtizedig elgondolás maradt.

Mind a védelem, mind a hangszer-történet szempontjából a következő jelentős lépés a hazai teljes orgonakataszter elkészítése volt. 1985-88-ig az MTA-Soros Alapítvány anyagi segítségével egy négyfős orgonaművész csoport — Baróti István ill. Hajdók Judit, Dudits Pál, Sirák Péter és Solymosi Ferenc — felmérte az ország valamennyi sípos orgonáját.¹¹ Több mint 3.000 orgonáról készült jegyzőkönyv, a fotodokumentáció pedig meghaladja a 12.000

6 Dr. Szigeti Kilián: *Régi magyar orgonák*. I-VI. kötet. Budapest 1974-82.

7 Dr. Szigeti Kilián: „Műemlékorgonáink védelme”, *Műemlékvédelem* XIII (1969) 2.sz., 92-100.

8 *Richtlinien zum Schutze alter wertvoller Orgeln (Weilheimer Regulatio)*. Berlin 1958.

9 Szabó Antal: „Műemlékorgonáink érdekében”, *Műemlékvédelem* XX (1976) 1.sz., 33-35.

10 *Javaslat az orgonarestaurálás hazai szervezett beindításának érdekében*. (Kézirat, Magyar Nemzeti Múzeum). Budapest 1973.

11 *Magyarország orgonajegyzéke* (Kézirat). MTA Zenetudományi Intézet. Budapest 1985-88.

felvételt. Solymosi Ferenc a Soros Alapítvány és az OMF anyagi támogatásával elkészítette a felmérés számítógépes kivonatát és saját kutatási adataival kiegészítette azt. Ennek kinyomtatott változata közgyűjteményben tanulmányozható. A felmeőcsoport három tagja még 1989-ben összeállított egy előzetes műemlékorgona-listát.¹²

Dudits Pál és Sirák Péter 1991-ben az eredeti elképzeléseknek megfelelően megkezdte a felmérés kiterjesztését. A cél a mind hangszer-történeti jelentőségű, mind a napi restaurálási feladatokhoz elengedhetetlen egységes szempontú kárpát-medencei nyilvántartás létrehozása volt, szoros együttműködésben a határokon túli kollégákkal. Az Országépítő Alapítvány segítségével az itthon alkalmazott módszerekkel átvizsgálták és jegyzőkönyvbe vették Kárpátalja valamennyi sípos orgonáját.¹³ A felmérés értékes adatokkal gazdagította az Alföld keleti szélének orgonaépítészetről addig meglevő ismereteinket. A következő két évben a továbblépést — a partiumi és bánági orgona-felmérést — a kulturális alapítványok elutasító magatartása akadályozta meg.

A magyarországi felmérés befejezésének idején történt néhány kísérlet kisebb barokk orgonák korhű, szakszerű restaurálására. Így tanúi lehettünk pl. már régi, ékfúvós, szíjhúzásos fúvóberendezés rekonstrukciójának is. Ezzel egyidejűleg azonban fogalmi zűrzavar támadt, hiszen máshelyütt szokványos átépítések, bővítések továbbra is restaurálásnak neveztettek.

A közelmúltban több alapítvány is létrejött kifejezetten az orgonakultúra támogatására. Mindegyikük célkitűzései között olvasható régi értékes orgonák restaurálásának előmozdítása. A pénzsűke miatt eddig azonban alig kezdhették meg ilyen jellegű munkálatok támogatását.

A rendszerváltás során olyan független társadalmi érdekképviseleti szervezetek alakultak, amelyek a korábban már létező intézmények mellé felsorakozva sajátjuknak vallották régi orgonáink védelmének ügyét. Megérett tehát a helyzet, hogy a korábbi nyugat-európai dokumentumokhoz hasonlóan, azok alkalmazásának tapasztalatait is felhasználva végre megszülessenek a hazai orgonás műemléki irányelvek.

Ezek megfogalmazására hosszú előkészítés, majd többfordulós szakmai véleménycsere után, ez év október 14-én, az Országos Orgonás Műemléki Konferencián került sor. Az MTA Zenetudományi Intézetének Kodály-termében megtartott fórum — melyet a témában érdekelt nyolc intézet és szakmai szervezet rendezett — a záró plenáris ülésen kb. kétórás vita és számos módosítás után a dokumentumot egyhangúlag fogadta el.

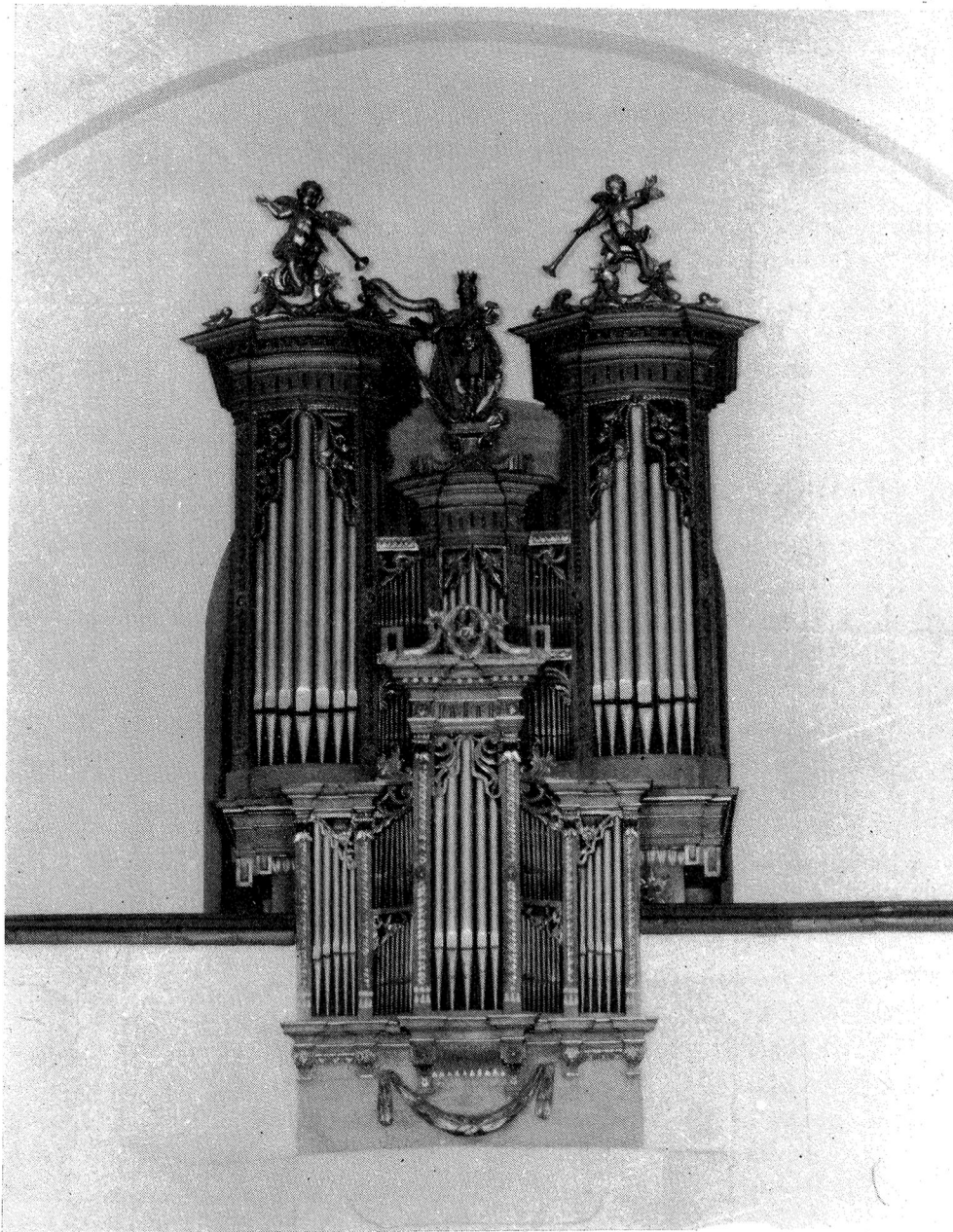
Az „Irányelvek műemléki és muzeális értékű orgonák megőrzéséhez és használatához” című állásfoglalás hazánkban elsőként kísérel meg ezen a területen pontosan meghatározni olyan alapvető fogalmakat, mint a műemlékorgona, restaurálás, kiegészítés. Ezen túl kijelöl feladatköröket, konkrét tennivalókat, melyek részben ajánlások, részben hatályos jogszabályokon alapul-

12 A műemléki kataszter véglegesítése — szűkítése — a most elfogadott irányelvek alapján jelenleg folyik.

13 *Kárpátalja orgonajegyzéke* (Kézirat). MTA Zenetudományi Intézet. Budapest 1991.

nak, s eligazít hétköznapi problémák megoldásában is. A dokumentumnak igen jelentős, címében is megfogalmazott erénye, hogy a konzervátori szempontokat ötvözi a funkcionalitás (mindennapi használat) igényével, az orgonában nem a porosodó műtárgyat, hanem a liturgia egyik eszközét látja.

Ma még csak remélhető, hogy a holt betű egy egészségesebb szemlélet és gyakorlat kialakulásában kel életre.

Szob, római katolikus templom.

Két manuál, tizenöt regiszter, mechanikus csúszkaláda. Pazsitzky 1779